

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата історичних наук, доцента,

доцента кафедри історії України

Чучаліна Олександра Петровича

на дисертаційну роботу Терпан Ірини Михайлівни

на тему: «Формування бюджету селянських господарств

в умовах НЕПу (1921–1929 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня

доктора філософії зі спеціальності 032 Історія та археологія

Рецензію підготовлено на основі вивчення тексту дисертації, наукових публікацій здобувачки, в яких оприлюднено результати дослідження.

1. Обґрунтування актуальності теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами, темами

Період НЕПу (1921–1929 рр.) став важливою віхою в історії українського села. Створені можливості для економічних перетворень та наполеглива праця мільйонів українських селян з відновлення зруйнованого за роки тривалих війн та революцій господарства сприяли відновленню сільського господарства і створенню необхідного матеріального базису для подальшої економічної модернізації. Доля ж самого селянства в 1920-ті рр. складалася драматично. Тимчасово звільнившись від дрібної опіки з боку держави і отримавши відносну свободу у виборі форм господарювання і розпорядження результатами своєї праці, українське селянство в кінці 1920-х рр. стало на шлях болісної трансформації, наслідком якої стала ліквідація індивідуального селянського господарства і запровадження колективізації. Тоді на практиці зійшлися два основних методи господарювання на селі – ринковий і плановий. Унікальність форм господарювання періоду 1920-х рр. ще довго буде привертати увагу вчених-дослідників. Сьогодні в Україні сільське господарство та його працівники, як і в часи НЕПу, перебувають в перехідному стані від директивної моделі економіки до регульованої ринком. Проблеми цього переходу вимагають продуманої аграрної політики. Тому аналіз історичного досвіду проведення НЕПу надзвичайно важливий сьогодні для визначення шляхів економічних перетворень і перспектив на майбутнє. Це дає можливість стверджувати, що дослідження Ірини Михайлівни Терпан є своєчасним і актуальним.

Його важливість підтверджується й тим, що воно є складовою науково-дослідної теми кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Історико-регіональні аспекти історії України» (номер державної реєстрації 0116U004805).

Дисертація І. М. Терпан присвячена дослідженню особливостей формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921–1929 рр.), джерелам їх формування та структурі в розрізі основних та допоміжних галузей господарства. У праці охарактеризовано витратну частину бюджетів селянських господарств та її співвідношення з фактичними доходами.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна

Для розв'язання окресленого наукового завдання у дисертації коректно визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету. Здобувачкою поступово вирішено низку завдань за відповідною структурно-логічною схемою дослідження, що сприяло реалізації поставленої мети.

Належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність забезпечені, зокрема, використанням джерел та літератури за темою дисертації. Їх список налічує 336 найменувань.

Логіка викладання матеріалу корелюється з предметом і обраними методами дослідження. Це дозволило здобувачці сформулювати підґрунтя з наукових підходів і концепцій, які лягли в основу її наукових розвідок. Для дисертації характерна системність та ясність викладення матеріалу, вміння виділити суттєві моменти, чітко їх аргументувати. Висновки дисертаційної роботи цілком обґрунтовані, коректні та впливають з викладеного матеріалу.

Зазначене дозволяє констатувати, що отримані І. М. Терпан в ході роботи над дисертацією наукові результати є всебічно обґрунтованими та достовірними, а також такими, що мають наукову новизну, зокрема:

- здійснено критичний аналіз історіографії проблеми та введено до наукового обігу нові джерела;

- уточнено зміст терміну «бюджет селянського господарства» та охарактеризовано одноосібне селянське господарство як організаційно-правову форму аграрного підприємництва періоду НЕПу;

- всебічно проаналізовано виробничий потенціал і дохідність селянських господарств та практику формування їх бюджетів – ключового селянського питання, що визначало матеріальний рівень життя селян;

- комплексно досліджено структуру і джерела формування бюджетів селянських господарств України в розрізі основних та допоміжних галузей господарства;

- визначено роль, місце та співвідношення питомої ваги господарських галузей, промислів, сезонних підробітків та інших робіт у наповненні селянських бюджетів;

- здійснено аналіз витратної частини бюджету селянських господарств та реального досвіду збалансування її з фактичними доходами родин впродовж господарського року;

- виявлено чинники суспільно-політичного, економічного, правового та організаційно-виробничого характеру, які сприяли, чи навпаки, гальмували формування селянських бюджетів;

удосконалено та розширено:

- аргументований висновок про те, що дослідження еволюції аграрного сектору у доколгоспний період крізь призму формування селянських бюджетів дає можливість краще зрозуміти особливості і закономірності тогочасної аграрної політики, коли ще був можливим пошук і вибір шляхів подальшого суспільного та економічного розвитку;

- твердження про те, що критичне осмислення історичного досвіду формування селянських бюджетів в період НЕПу сприятиме оцінці сучасних можливостей і виробленню засад державної аграрної політики, спрямованої на зміцнення селянських бюджетів, а відтак підвищення життєвого рівня українського селянства і наближення його до світових стандартів. Вдумливе і зважене використання позитивних аспектів історичного досвіду та врахування помилок і прорахунків минулого дозволить впроваджувати у сучасну практику найбільш доцільні та оптимальні форми господарювання, які б поєднували приватні та суспільні інтереси і в кінцевому підсумку знизили соціальну ціну здійснюваних реформ;

дістала подальшого розвитку:

- теза про актуальність даної теми у зв'язку з тим, що сучасна історіографія непівського періоду доволі суперечливо і в багатьох випадків лиш дотично відображає сутність індивідуального селянського господарства. Дослідження теми допоможе заповнити існуючі прогалини в історіографії проблеми формування бюджетів селянських господарств як складової аграрної історії України доби НЕПу.

Наведене вище дозволяє зробити висновок, що здобувачкою продемонстровано належний рівень оволодіння методологією наукової діяльності, а поставлене наукове завдання успішно виконано.

3. Оцінка змісту роботи та повноти викладу результатів дисертації в опублікованих працях

Структурно дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 240 сторінок, з них 201 – основний текст. Список використаних джерел становить 336 найменувань.

Структура роботи добре продумана, матеріал подано логічно та послідовно, науковою мовою.

У розділі 1 – «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» здійснено їх ґрунтовний аналіз. Зокрема, виділено та охарактеризовано наступні історіографічні періоди: роки нової економічної політики; період утвердження сталінської тоталітарної системи; доба відлиги та період «застою»; часи «перебудови» та пострадянський період.

Дослідження селянських бюджетів засвідчило достатньо високу репрезентативність джерел з даної проблематики. Усебічний історіографічний аналіз та опрацювання джерел здійснено на сучасних теоретико-методологічних засадах.

Розділ 2 – «Організація виробництва в одноосібних селянських господарствах періоду НЕПу» проаналізовано організаційно-правову базу індивідуальних селянських господарств цього періоду. Доведено, що економічна спроможність як головний чинник бюджету селянських господарств, прямо залежала від площі наявної у них землі. При цьому набув розвитку процес «осереднячення» селянських господарств – збільшення питомої ваги господарств із середньою площею засіву і водночас зменшенням груп малозасівних і великозасівних господарств. Головною складовою формування селянських бюджетів у період НЕПу були грошові доходи, завдяки яким задовольнялися потреби у харчуванні, одязі, житлі, закуплявся реманент, виконувалися податкові зобов'язання та здійснювалася оплата послуг.

У розділі 3 – «Структура і джерела формування бюджету селянських господарств» з'ясовано, що доходна частина бюджетів формувалася передусім з доходів від господарської діяльності, а витратна включала витрати на придбання непродовольчих товарів, сплату податків, оплату послуг та інші витрати. Серед джерел формування селянських бюджетів авторкою виділено три основні галузі, що давали селянам доходи – рослинництво, тваринництво і птахівництво та допоміжні промисли, сезонні й інші роботи.

У розділі 4 – «Витратна частина бюджету селянських господарств» досліджено, що основну частину витратної частини бюджету більшості господарств становили витрати на харчування. Питома вага цих витрат коливалася в межах 20–25 % від загальних витрат селянської родини. Витрати на харчування у грошовому та натуральному вираженні, як правило, були більшими в економічно міцніших господарствах. Різниця витрат на харчування значною мірою залежала від недородів, а також від землезабезпечення, оподаткування, ціноутворення.

4. Значення роботи для науки, практики та суспільства

Вважаємо, що результати дисертаційного дослідження мають наукове та практичне значення:

- наукове значення роботи визначається самою постановкою та вирішенням проблеми, пов'язаної із з'ясуванням особливостей формування селянських бюджетів у добу НЕПу (1921–1929 рр.), аналізом їх структури та джерел наповнення. До цього часу селянські бюджети зазначеного періоду у такому контексті не досліджувалися;
- практичне значення роботи полягає, передусім, у тому, що представлені у ній історіографічний огляд, фактологічний матеріал, сформульовані теоретичні положення, висновки та узагальнення суттєво розширюють і доповнюють сучасне уявлення про особливості виробничого потенціалу і діяльність селянських господарств з формування своїх бюджетів та практику збалансування фактичних витрат та доходів. Критичне осмислення і використання дослідженого історичного досвіду у аграрній політиці сприятиме впровадженню в сучасну практику найбільш доцільних форм господарювання.

5. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту та оформлення дисертації

1. У поданій праці фрагментарно представлені архівні джерела. Поза увагою здобувачки залишилася значна кількість матеріалів фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які заслуговують на більш глибоке дослідження та аналіз. Надання переваги опублікованим джерелам, які виходили у світ за радянської доби, під партійно-радянським контролем, свідчить про відсутність критичного підходу та тенденційності у викладенні матеріалу.

2. Заявлена у вступній частині теза про «...внутрішню неоднорідність періоду, наявність відмінних один від одного етапів – становлення НЕПу, її піднесення та згортання» вимагає здійснення внутрішньої періодизації та характеристики цих етапів.

3. У дисертації абсолютно не використано і не проаналізовано праці партійно-державних діячів, представників відомств та наукових установ (В. Леніна, Й. Сталіна, В. Чубаря, М. Владимірова, Е. Квірінга, О. Шліхтера, М. Порша та ін.), які брали безпосередню участь у розробці державної аграрної політики, а також не опрацьовано центральну періодичну пресу, зокрема, «Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України», «Хозяйство Украины», «Плановое хозяйство», «Экономическое обозрение» тощо. На сторінках саме цих періодичних видань і відображалася політика

партійно-радянського керівництва щодо селянських господарств окресленого хронологічного періоду.

4. В аналізі історіографії практично не представлена зарубіжна західна історіографія (Е. Карр, В. Коларз, Р. Пайпс та ін.) та науковий внесок української діаспори (П. Перчик, Є. Гловінський, К. Кононенко та ін.).

5. Текст дисертації перенасичено таблицями, які потребують систематизації, аналізу та винесення в додатки.

6. У тексті трапляються неточності, пунктуаційні та граматичні помилки.

7. Здобувачкою не окреслено перспектив подальших наукових досліджень.

6. Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Усі зауваження і коментарі, висловлені у цьому відгукові, носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну оцінку роботи.

Рецензована дисертація є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому розглядаються проблеми, що мають важливе методологічне і пізнавальне значення. За актуальністю, науковою новизною, вірогідністю та практичною цінністю, змістом і оформленням дисертація Терпан І. М. «Формування бюджету селянських господарств в умовах НЕПу (1921–1929 рр.)» відповідає галузі знань 03 «Гуманітарні науки» та спеціальності 032 «Історія та археологія», вимогам Постанови Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» та вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки №759 від 31.05.2019)» і може бути рекомендована до захисту у спеціалізованій раді зі спеціальності 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

Ректор

Олександр ЧУЧАЛІН

Олександр БЕЗЛЮДНИЙ